

D.B. Baris
Ir. J.M. Biemans
A.J. Jacobs

OVERDRACHT, OVERNEMING, SPLITSING,
OPHEFFING EN STICHTING VAN
AGRARISCHE BEDRIJVEN

Een onderzoek in enkele gemeenten op de Noordbrabantse
zandgronden, in samenwerking met de "Commissie Sociaal-
Economisch Onderzoek" van het Provinciaal Onderzoekcen-
trum voor de land- en tuinbouw in Noordbrabant.

Studie No. 48

L6
48A

Maart 1967

INHOUDSOPGAVE

		Blz.
WOORD VOORAF		5
HOOFDSTUK I	DOEL EN OPZET VAN HET ONDERZOEK	7
	§ 1. Inleiding	7
	§ 2. Probleemstelling	8
	§ 3. Opzet van het onderzoek	10
	§ 4. Enkele algemene gegevens over de in het onderzoek opgenomen grondgebruikers	11
HOOFDSTUK II	DE "VERDWENEN" GRONDGEBRUIKERS EN HUN BEDRIJVEN	13
	§ 1. De verschillende categorieën "verdwenen" A + B-grondgebruikers	13
	§ 2. De "verdwenen" A + B-grondgebruikers, die hun bedrijf hebben overgedragen	15
	§ 3. De "verdwenen" A + B-grondgebruikers, van wie het bedrijf is gesplitst	17
	§ 4. De "verdwenen" A + B-grondgebruikers, wier bedrijf is opgeheven	17
	§ 5. De "verdwenen" A + B-grondgebruikers, die een niet-agrarisch hoofdberoep hebben aanvaard of zijn gaan rusten	18
HOOFDSTUK III	DE "NIEUWE" GRONDGEBRUIKERS EN HUN BEDRIJVEN	20
	§ 1. De verschillende categorieën "nieuwe" A + B-grondgebruikers	21
	§ 2. De "nieuwe" A + B-grondgebruikers, die hun bedrijf hebben overgenomen	22
	§ 3. De "nieuwe" A + B-grondgebruikers, die een door splitsing ontstaan bedrijf exploiteren	23
	§ 4. De "nieuwe" A + B-grondgebruikers, die een agrarisch hoofdberoep hebben aanvaard	25
HOOFDSTUK IV	HET VERKLEINEN EN VERGROTEN VAN DE BEDRIJVEN VAN "GEBLEVEN" GRONDGEBRUIKERS	26
	§ 1. Het aantal bedrijven, dat bij oppervlaktevergrotingen en -verkleiningen betrokken was	26
	§ 2. De oppervlakte van de vergrotingen en de verkleiningen	28

INHOUDSOPGAVE (vervolg)

	Blz.
HOOFDSTUK V ENKELE ASPECTEN VAN HET "GRONDWERK ³ "	30
§ 1. Herkomst en bestemming van de in het verkeer gebrachte grond	30
§ 2. Bestemming van de grond van opge- heven en verkleinde bedrijven	33
SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING	37
§ 1. Samenvatting	37
§ 2. Slotbeschouwing	42

WOORD VOORAF

Het Centraal Bureau voor de Statistiek publiceert van tijd tot tijd cijfers over het aantal grondgebruikers en de oppervlakte van hun bedrijven. Uit deze gegevens is o.a. af te leiden, dat zich in de jaren na de Tweede Wereldoorlog op de Noordbrabantse zandgronden belangrijke veranderingen hebben voorgedaan: het aantal grondgebruikers daalde en de gemiddelde bedrijfsoppervlakte nam toe.

Nu geven de C.B.S.-cijfers weliswaar een beeld van het verloop van het aantal grondgebruikers en van de ontwikkeling van de bedrijfsgroottestructuur, maar over de wijze waarop deze veranderingen tot stand zijn gekomen verschaften zij geen informatie. Ten einde hiervan een indruk te krijgen, verzocht het Provinciaal Onderzoekcentrum voor de Land- en Tuinbouw in Noordbrabant het L.E.I. een onderzoek in te stellen.

Het onderzoek valt in twee delen uiteen. Op de eerste plaats is nagegaan hoeveel grondgebruikers er in de perioden 1956 - 1959 en 1959 - 1963 zijn bij gekomen en hoeveel er zijn verdwenen. Vervolgens is ook nog aandacht geschonken aan een aantal aspecten van het grondverkeer. Dit tweede gedeelte van het onderzoek is, zoals duidelijk uit het rapport blijkt, geenszins volledig. Desalniettemin komen toch een aantal interessante ontwikkelingstendenties naar voren.

Het onderzoek werd op de afdeling Streekonderzoek verricht door D.B. Baris, ir. J.M. Biemans en A.J. Jacobs, onder leiding van ir. A.L.G.M. Bauwens.

DE DIRECTEUR,

(Dr. A. Maris)

's-Gravenhage, maart 1967

HOOFDSTUK I

DOEL EN OPZET VAN HET ONDERZOEK

§ 1. Inleiding

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog zijn op de Noordbrabantse zandgronden belangrijke veranderingen opgetreden in het aantal grondgebruikers per beroepsgroep en per bedrijfsgrootteklasse.

In tabel 1 is een indruk gegeven van de ontwikkeling van het aantal grondgebruikers per beroepsgroep. Sinds 1947 is het totale aantal grondgebruikers op de Noordbrabantse zandgronden met 12% gedaald. Duidelijk komt naar voren, dat het verloop van het aantal grondgebruikers voor de diverse beroepsgroepen zeer verschillend is geweest. Het aantal landbouwers ≥ 1 ha nam af met 26% en het aantal tuinders $\geq 0,01$ ha met 2%. Zeer sterk is de vermindering bij de groep van de landarbeiders (56%). Het aantal niet-agrariërs met ten minste 1 ha cultuurgrond is daarentegen zeer sterk gestegen; in de periode 1947 - 1965 nam hun aantal toe met 197%.

Tabel 1

AANTAL GRONDGEBRUIKERS OP DE NOORDERABANTSE ZANDGRONDEN

	1947		1959		1965	
	aan- tal	index	aan- tal	index	aan- tal	index
Landbouwers ≥ 1 ha	27612	100	23679	86	20517	74
Tuinders $\geq 0,01$ ha	2954	100	3010	102	2885	98
Landarbeiders ≥ 1 ha	310	100	206	66	135	44
Niet-agrariërs ≥ 1 ha	1690	100	3818	226	5013	297
Totaal	32566	100	30713	94	28550	88

Bron: C.B.S., landbouwtellingen.

In tabel 2 is voor de beroepsgroep van de landbouwers weergegeven hoe de ontwikkeling van het aantal grondgebruikers per bedrijfsgrootteklasse is verlopen. Het blijken vooral de grondgebruikers met de kleinere bedrijven te zijn, die sterk in aantal zijn verminderd. Zo liep het aantal bedrijven van 1 - 5 ha terug met 71% en het aantal bedrijven van 5 - 7 ha met 44%. Tot 1955 geeft de klasse 7 - 10 ha nog een toeneming te zien, daarna treedt ook hier een sterke daling op. De bedrijven van 10 - 20 ha daarentegen vertonen een aantalsvermeerdering; die van 20 ha en meer zijn aanvankelijk in aantal gedaald

(vermoedelijk ten gevolge van splitsingen), na 1959 is het aantal bedrijven in deze klasse weer toegenomen.

Tabel 2

AANTAL LANDBOUWERS OP DE NOORDBRABANTSE ZANDGRONDEN PER OPPERVLAKTEKLASSE

	1947		1955		1959		1965	
	aantal	index	aantal	index	aantal	index	aantal	index
1 - 5 ha	7740	100	5127	66	3602	46	2215	29
5 - 7 ha	4506	100	4295	95	3718	83	2539	56
7 - 10 ha	6570	100	7735	118	7202	110	5852	89
10 - 20 ha	7396	100	7258	98	7951	108	8559	116
≥ 20 ha	1400	100	1240	89	1206	86	1352	97
Totaal	27612	100	25655	93	23697	86	20517	74

Bron: C.B.S., landbouwtellingen.

§ 2. P r o b l e e m s t e l l i n g

Het zal duidelijk zijn, dat de ontwikkelingen, zoals die uit § 1 naar voren komen, van grote betekenis zijn, vooral met het oog op het verloop van de bedrijfsgroottestructuur. Het is evenwel opmerkelijk, dat over de wijze, waarop zich de veranderingen in het aantal grondgebruikers per beroepsgroep en per grootteklasse voltrekken, weinig bekend is. De periodiek door het C.B.S. gepubliceerde gegevens over het aantal en het hoofdberoep van de grondgebruikers en de grootte van hun bedrijven geven alleen het uiteindelijke resultaat weer. Over de wijze, waarop de veranderingen tot stand zijn gekomen, geven deze cijfers geen informatie.

Nu ligt aan de uiteindelijke veranderingen in de aantallen grondgebruikers per beroepsgroep en per grootteklasse een ingewikkeld proces van komen en gaan van grondgebruikers en van wisselingen in het gebruik van de grond ten grondslag.

Wat de veranderingen in de aantallen grondgebruikers per beroepsgroep betreft, kunnen er enerzijds grondgebruikers uit de verschillende beroepsgroepen verdwijnen (door bedrijfsoverdracht, bedrijfsopheffing, enz.). Anderzijds komen er steeds weer nieuwe grondgebruikers in de diverse beroepsgroepen bij (door bedrijfsoverneming, enz.).

Het voorgaande is schematisch in het volgende overzicht weergegeven (wij gaan hierbij uit van één beroepsgroep, nl. de landbouwers 1) en geven aan op welke manieren er grondgebruikers uit deze beroepsgroep kunnen verdwijnen, resp. tot deze beroepsgroep kunnen toetreden).

1) Voor de andere beroepsgroepen kan een analoog schema worden opgesteld.

Bij het verdwijnen van grondgebruikers kunnen zich de volgende gevallen voordoen:

1. bedrijfsoverdracht
de grondgebruiker draagt zijn bedrijf over en verdwijnt uit de registratie van de desbetreffende beroepsgroep
2. bedrijfssplitsing
het bedrijf van de grondgebruiker wordt gesplitst; de grondgebruiker verdwijnt uit de registratie van de desbetreffende beroepsgroep 1)
3. bedrijfsopheffing
het bedrijf wordt opgeheven; de grondgebruiker verdwijnt uit de registratie van de desbetreffende beroepsgroep
4. beroepsverandering of beroepsbeëindiging
de grondgebruiker aanvaardt een niet-agrarisch hoofdberoep of gaat rusten en verdwijnt uit de registratie van de desbetreffende beroepsgroep.

Bij toetreding van grondgebruikers kunnen zich de volgende gevallen voordoen:

1. bedrijfsoverneming
de niet-grondgebruiker neemt een bedrijf over en wordt als grondgebruiker in de registratie opgenomen
2. exploitatie van een door een splitsing verkregen bedrijf
de niet-grondgebruiker neemt een door splitsing ontstaan bedrijf in gebruik; hij wordt als grondgebruiker in de registratie opgenomen
3. bedrijfsstichting
de niet-grondgebruiker sticht een nieuw bedrijf - hetzij door ontginning, hetzij met grond van andere bedrijven - en wordt als grondgebruiker in de registratie opgenomen
4. beroepsverandering
de grondgebruiker aanvaardt een agrarisch hoofdberoep en wordt in de registratie van de desbetreffende beroepsgroep opgenomen

Het schema is niet geheel sluitend. Zo kunnen bijvoorbeeld bedrijfs-overdracht, -splitsing en -opheffing ook met beroepsverandering gepaard gaan.

Door het komen en gaan van grondgebruikers, waarvan wij zojuist een schematisch overzicht gaven, wisselt er meestal een zekere hoeveelheid grond van gebruiker. 2) Doch ook zonder dat er sprake is van verdwijnen of toetreden van grondgebruikers, kan er wisseling van grondgebruik optreden. Dit is bijvoorbeeld het geval, indien de bedrijven worden vergroot of verkleind.

- 1) Uiteraard zal het ook voorkomen, dat de grondgebruiker zelf een gedeelte van het gesplitste bedrijf in gebruik houdt. Er is dan wel sprake van bedrijfssplitsing, maar de grondgebruiker verdwijnt niet uit de desbetreffende beroepsgroep.
- 2) Uitgezonderd de beroepsverandering, waar zulks niet per se het geval behoort te zijn.

Enerzijds als gevolg van het komen en gaan van grondgebruikers, anderzijds als gevolg van de (soms daarmee samenhangende) wisselingen van grondgebruiker, kan ook het aantal grondgebruikers per grootteklasse en daarmee dus de bedrijfsgroottestructuur veranderen.

In het onderhavige onderzoek is nu geprobeerd om voor een aantal gemeenten een indruk te krijgen in het proces van komen en gaan van grondgebruikers en de ontwikkelingstendenties, die zich voordoen bij de wisselingen in het gebruik van de grond. Getracht is antwoord te krijgen op de volgende vragen:

1. Hoeveel grondgebruikers zijn er in de afgelopen jaren uit de diverse beroepsgroepen, en in het bijzonder uit de groep van de landbouwers, verdwenen (bedrijfsoverdracht, bedrijfsopheffing, enz.)?
2. Hoeveel grondgebruikers zijn er in de afgelopen jaren tot de diverse beroepsgroepen, en met name tot de groep van de landbouwers, toegetreden (bedrijfsoverneming, enz.)?
3. Welke tendenties hebben zich voorgedaan bij het vergroten en verkleinen van bedrijven ?
4. Welke oppervlakten grond waren bij 1 t/m 3 betrokken en wat waren de herkomst en de bestemming van deze gronden ?

Het onderzoek is dus in eerste instantie bedoeld om een indruk te krijgen van de veranderingen in de aantallen grondgebruikers per beroepsgroep en van de wisselingen in het gebruik van de grond. Buiten beschouwing bleef de vraag, hoe deze wijzigingen in de aantallen grondgebruikers per beroepsgroep en de wisselingen in het gebruik van de grond in hun totaliteit de bedrijfsgroottestructuur hebben beïnvloed. Hiervoor was het onderzoek te beperkt van opzet. Waar mogelijk zijn incidenteel echter wel enkele ontwikkelingstendenties aangegeven.

§ 3. O p z e t v a n h e t o n d e r z o e k

Het onderzoek omvat twee perioden, nl. 1956 - 1959 en 1959 - 1963. De benodigde gegevens konden voor het merendeel worden verkregen uit de formulieren van de metellingen (naam, adres en bedrijfsgrootte van de grondgebruikers). Aanvullende inlichtingen (hoofd- en nevenberoepen van de grondgebruikers, de wijze waarop er nieuwe grondgebruikers bij komen e.d.) zijn afkomstig van de Districtsbureauhouders en andere personen, die geacht kunnen worden goed op de hoogte te zijn met de plaatselijke situatie.

Het onderzoek werd uitgevoerd in een vijftal keuzegemeenten: Asten, Haps, Hilvarenbeek, St.-Oedenrode en Rijsbergen. Deze gemeenten werden gekozen, omdat zij reeds betrokken waren in een landelijk onderzoek naar de bedrijfsopvolging over het tijdvak 1956 - 1959. De gegevens van 1956 en 1959 waren dus reeds beschikbaar, zodat volstaan kon worden met het verzamelen van het cijfermateriaal van 1963.

§ 4. Enkele algemene gegevens over de in het onderzoek opgenomen grondgebruikers

In de vijf onderzoeksgemeenten werden in 1956, 1959 en 1963 resp. 2019, 2037 en 1993 grondgebruikers geteld. De verdeling over de verschillende beroepsgroepen 1) vertoont, zoals blijkt uit tabel 3, in de drie onderscheiden jaren vrijwel hetzelfde beeld.

Tabel 3

DE GRONDGEBRUIKERS NAAR HOOFDBEROEP

Beroepsgroep	1956		1959		1963	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%
A + B	1691	83	1707	83	1653	82
C	242	13	246	13	265	13
D	86	4	84	4	93	5
Totaal	2019	100	2037	100	1993	100

In tabel 4 zijn de grondgebruikers met hoofdberoep landbouwer (de A + B-groep dus) ingedeeld naar de grootte van hun bedrijven. Er blijkt een langzame ontwikkeling naar grotere bedrijven te hebben plaatsgehad. Het aandeel van de bedrijven < 10 ha is teruggelopen. Daarentegen nam het percentage bedrijven van 10 - 15 ha toe. Het aandeel van de overige grootteklassen is niet noemenswaard veranderd.

1) Wij onderscheiden vier beroepsgroepen, resp. aangeduid als A, B, C en D.

Beroepsgroep A: grondgebruikers, die het agrarische bedrijf als hoofdberoep uitoefenen.

Beroepsgroep B: grondgebruikers, die het agrarische bedrijf als hoofdberoep uitoefenen en daarnaast nog een nevenberoep hebben.

Beroepsgroep C: grondgebruikers, die het agrarische bedrijf als nevenberoep uitoefenen.

Beroepsgroep D: rustende agrariërs, niet-agrariërs en personen zonder beroep.

Bovenstaande indeling in beroepsgroepen valt niet geheel samen met de C.B.S.-indeling.

Tabel 4

DE A + B-GRONDGEBRUIKERS NAAR DE GROOTTE VAN HUN BEDRIJVEN

	1956		1959		1963	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%
< 5 ha	336	20	324	19	292	18
5 - 10 ha	814	48	797	47	721	44
10 - 15 ha	375	22	434	25	461	28
15 - 20 ha	127	8	109	6	100	6
20 - 30 ha	36	2	41	3	57	4
≥ 30 ha	3	0	2	0	4	0
Totaal	1691	100	1707	100	1635	100

In tabel 5 is nagegaan, hoeveel grondgebruikers er in beide periodes uit de verschillende beroepsgroepen zijn verdwenen (in het vervolg "verdwenen" grondgebruikers te noemen) en hoeveel grondgebruikers er zijn toegetreden ("nieuwe" grondgebruikers).

Tabel 5

VERDWENEN EN NIEUWE GRONDGEBRUIKERS

		A + B	C	D
1956-1959	Geregistreerd in 1956	1691	242	86
	Verdwenen in 1959	- 235	- 66	- 32
	Nieuw in 1959	+ 251	+ 70	+ 30
Geregistreerd in 1959		1707	246	84
1959-1963	Geregistreerd in 1959	1707	246	84
	Verdwenen in 1963	- 326	- 76	- 41
	Nieuw in 1963	+ 254	+ 95	+ 50
Geregistreerd in 1963		1635	265	93

Tabel 5 vormt het uitgangspunt bij de beschrijving van de resultaten van het onderzoek. In hoofdstuk II wordt ingegaan op de "Verdwenen" grondgebruikers en hun bedrijven. Aan de "nieuwe" grondgebruikers en hun bedrijven wordt aandacht geschonken in hoofdstuk III. De grondgebruikers, die zowel aan het begin als aan het einde van een periode voorkomen (de z.g. "gebleven" grondgebruikers) komen in hoofdstuk IV aan de orde. In hoofdstuk V tenslotte worden enkele aspecten van het grondverkeer behandeld.

HOOFDSTUK II

DE "VERDWENEN" GRONDGEBRUIKERS EN HUN BEDRIJVEN

In het vorige hoofdstuk bleek, dat er in de periode 1956 - 1959 235 grondgebruikers uit de A + B-groep zijn verdwenen, 66 uit de C-groep en 32 uit de D-groep. In het tijdvak 1959 - 1963 bedroegen deze aantallen respectievelijk 326, 76 en 41. Dit zijn dus grondgebruikers, die aan het begin van de desbetreffende periode waren geregistreerd als A + B-, C- of D-grondgebruikers en aan het einde van de periode niet meer.

Tabel 6

DE VERDWENEN GRONDGEBRUIKERS

	1956 - 1959			1959 - 1963		
	A + B	C	D	A + B	C	D
Aantal geregistreeerde grondgebruikers aan het begin van de periode	1691	242	86	1707	246	84
Verdwenen aan het einde van de periode	235	66	32	326	76	41
Id. per jaar	78	22	11	81	19	10
Verdwenen grondgebruikers in % van het totale aantal grondgebruikers aan het begin van de periode	13,9%	27,3%	37,2%	19,1%	30,9%	48,8%
Id. per jaar	4,6%	9,1%	12,4%	4,8%	7,7%	12,2%

Beziet men de cijfers m.b.t. het aantal bedrijfshoofden, dat gemiddeld per jaar uit de beroepsgroep A + B is verdwenen, dan blijkt dat zich geen verschillen van enige betekenis tussen de beide perioden voordoen. Dit is eveneens het geval in de C- en D-groep.

In de volgende paragrafen zal nader op de verdwenen grondgebruikers worden ingegaan. Wij zullen ons hierbij beperken tot de beroepsgroep A + B. De C- en D-grondgebruikers laten wij verder buiten beschouwing.

§ 1. De verschillende categorieën "verdwenen" A + B-grondgebruikers

In tabel 7 zijn de verdwenen A + B-grondgebruikers ingedeeld in een aantal categorieën.

DE VERSCHILLENDE CATEGORIËN VERDWENEN A + B-GRONDGEBRUIKERS

Categorie	1956-1959				1959-1963			
	verdwenen A+B-grondgebruikers		id. in proc. van het aantal A + B - grondgebruikers in 1956		verdwenen A+B-grondgebruikers		id. in proc. van het aantal A + B - grondgebruikers in 1959	
	aantal	perc.	to-taal	per jaar	aantal	perc.	to-taal	per jaar
1. Grondgebruikers, die het bedrijf hebben overgedragen	142	60	8,4	2,8	142	43	8,3	2,1
2. Grondgebruikers, van wie het bedrijf is gesplitst	16	7	1,0	0,3	18	5	1,1	0,3
3. Grondgebruikers, van wie het bedrijf is opgeheven	25	11	1,5	0,5	56	18	3,3	0,8
4. Grondgebruikers, die een niet-agrarisch hoofdberoep hebben aanvaard of zijn gaan rusten	43	18	2,5	0,8	98	30	5,7	1,4
5. Overige verdwenen grondgebruikers 1)	9	4	0,5	0,2	12	4	0,7	0,2
Totaal	235	100	13,9	4,6	326	100	19,1	4,8

1) Grondgebruikers, van wie het niet meer voorkomen in de registratie het gevolg is van het toegepaste telcriterium, m.a.w. het overschrijven van de grens van 1 ha.

Het gemiddelde jaarlijkse aantal bedrijfsoverdrachten is in de tweede periode 0,7% lager dan in de eerste periode. Vermoedelijk vormt het gebrek aan opvolgers hiervan de achtergrond. Deze veronderstelling wordt gesteund door het feit, dat het aantal bedrijven dat werd opgeheven in de tweede periode naar verhouding iets hoger is dan in de eerste. Het aantal grondgebruikers, dat een niet-agrarisch hoofdberoep heeft aanvaard of is gaan rusten, is toegenomen van gemiddeld 0,8% per jaar in het eerste tot 1,4% in het tweede tijdvak. Het percentage grondgebruikers, wier bedrijf is gesplitst, is evenals het percentage overige verdwenen grondgebruikers, gemiddeld per jaar genomen, gelijk gebleven.

§ 2. De "verdwenen" A + B - grondgebruikers, die hun bedrijf hebben overgedragen

Bedrijfs- In het voorgaande constateerden wij reeds, dat het aantal
grootte bedrijfsoverdrachten, dat gemiddeld per jaar werd gereali-
seerd, is verminderd. Uit tabel 8 komt nu naar voren, dat
zich deze vermindering in alle onderscheiden bedrijfsgrootteklassen
heeft voorgedaan, het sterkst echter in de klassen < 5 ha en 5-10 Ha.
Het een en ander hangt vermoedelijk nauw samen met het toenemende "ge-
brek" aan opvolgers, dat zich met name op de kleinere bedrijven mani-
festeert.

Tabel 8

GAANDE A + B-GRONDGEBRUIKERS, DIE HET BEDRIJF HEBBEN OVERGEDRAGEN,
NAAR GROOTTEKLASSE

	1956-1959			1959-1963		
	aantal	perc.1)	id.gemidd. per jaar	aantal	perc.2)	id.gemidd. per jaar
< 5 ha	23	6,8	2,3	13	4,0	1,0
5 - 10 ha	68	8,4	2,8	63	7,9	2,0
≥ 10 ha	51	9,4	3,1	66	11,2	2,8
Totaal	142	8,4	2,8	142	8,3	2,1

- 1) In procenten van het aantal A+B-grondgebruikers in 1956.
- 2) In procenten van het aantal A+B-grondgebruikers in 1959.

Reden of oor- Een belangrijk facet van het proces van overdracht van
zaak van over- bedrijven is de reden of de oorzaak, waarom het bedrijf
dracht is overgedragen. Bij het onderzoek is getracht hierin
enig inzicht te verkrijgen. Aangezien de gegevens via
plaatselijke deskundigen zijn verzameld en niet afkomstig zijn van de
grondgebruikers zelf, worden zij met enig voorbehoud gepubliceerd.

Het rentenieren enz. is duidelijk de belangrijkste reden voor ab-
dicatie, in de tweede periode nog in sterkere mate dan in de eerste. Be-
roepsverandering is in de eerste periode nagenoeg alleen op de bedrij-
ven kleiner dan 5 ha van betekenis, doch heeft in de tweede periode ook
op de grotere bedrijven plaats. Aangezien de absolute aantallen aan de
lage kant zijn, is enige reserve ten aanzien van deze constatering ge-
boden.

Tabel 9

REDEKENEN OF OORZAKEN VAN BEDRIJFSOVERDRACHT

Periode	Grootte- klasse	Aantal ver- dwenen A+B- grondge- bruikers met overgedragen bedrijven	Percentage verdwenen A+B-grondgebruikers naar reden of oorzaak van bedrijfsoverdracht				
			over- lij- den	rentenieren, hoge leeftijd, invaliditeit	beroeps- verande- ring 1)	bedrijfs- verande- ring 2)	ove- rige
1956-1959	< 5 ha	23	9	43	26	13	99
	5-10 ha	68	16	63	5	9	7
	≥ 10 ha	51	12	80	2	4	2
	Totaal	142	13	66	7	8	6
1959-1963	< 5 ha	13	15	47	15	15	8
	5-10 ha	63	11	72	13	2	1
	≥ 10 ha	66	8	82	9	-	1
	Totaal	142	10	75	11	2	2

- 1) Inclusief de geëmigreerde grondgebruikers.
2) Bedrijf buiten de gemeenten van onderzoek aanvaard.

Leeftijd bij overdracht van het bedrijf kan de gemiddelde abdicatieleeftijd worden berekend. Deze gemiddelde abdicatieleeftijd bedroeg nu 61,8 jaar voor de eerste en 62,9 voor de tweede periode. Een toename dus van ruim 1 jaar. Hierbij dient overigens te worden aangetekend, dat de gemiddelde abdicatieleeftijd in de eerste periode vrij sterk wordt beïnvloed door het relatief grote aantal "overige" redenen of oorzaken van bedrijfsoverdracht. Indien de gemiddelde abdicatieleeftijd wordt berekend zonder de genoemde "overige" redenen of oorzaken, dan blijkt deze in beide perioden precies gelijk te zijn. Het is dus zeer de vraag, of de stijging van de gemiddelde abdicatieleeftijd wel zo reëel is als de cijfers van tabel 10 op het eerste gezicht doen veronderstellen.

Tabel 10

GEMIDDELDE LEEFTIJD BIJ OVERDRACHT

Periode	Aantal A+B-grond- gebruikers met over- gedragen bedrijven	Gemiddelde leeftijd bij overdracht naar reden of oorzaak van bedrijfsoverdracht					
		over- lij- den	rentenieren, hoge leeftijd, invaliditeit	beroeps- verande- ring 1)	bedrijfs- verande- ring 2)	ove- rige	alle rede- nen of oorzaken
1956-1959	142	68,8	66,8	45,2	43,0	33,6	61,8
1959-1963	142	68,9	66,1	44,1	43,0	41,0	62,9

- 1) Inclusief de geëmigreerde grondgebruikers.
2) Bedrijf buiten de gemeenten van onderzoek aanvaard.

§ 3. De "verdwenen" A + B - grondgebruikers, van wie het bedrijf is gesplitst

Bedrijfs- Het aantal verdwenen A + B-grondgebruikers, wier bedrijf is
grootte gesplitst, is relatief gering: 16 in de eerste en 18 in de
tweede periode. Voor beide tijdvakken geldt, dat de gesplits-
te bedrijven voorheen vooral tot de grootteklasse van 10 ha en meer be-
hoorden. Toch kwamen er ook in de klasse 5-10 ha nog een aantal grondge-
bruikers voor, wier bedrijf is gesplitst (5 in de eerste en 7 in de twee-
de periode).

Leeftijd bij splitsing Voor de periode 1956-1959 bedroeg de gemiddelde leeftijd
van de verdwenen A + B-bedrijfshoofden, wier bedrijf werd
gesplitst, 64,8 jaar; voor de periode 1959-1963 was dit
62,9 jaar.

§ 4. De "verdwenen" A + B - grondgebruikers, wier bedrijf is opgeheven

Bedrijfs- Zoals blijkt uit tabel 11 doet zich de bedrijfsopheffing in
grootte hoofdzaak voor bij de kleinere bedrijven, hetgeen ongetwij-
feld verband zal houden met het ontbreken van opvolgers. In
§ 1 van dit hoofdstuk stelden wij reeds vast, dat het aantal bedrijfs-
opheffingen in de tweede periode groter was dan in de eerste. Uit tabel
11 komt nu naar voren, dat zich deze toeneming weliswaar in alle grootte-
klassen heeft voorgedaan, doch het sterkst bij de bedrijven kleiner dan
5 ha.

Tabel 11

VERDWENEN A + B-GRONDGEBRUIKERS, WIER BEDRIJF IS OPGEHEVEN,
NAAR GROOTTEKLASSE

	1956-1959			1959-1963		
	aantal	perc. 1)	id.gemidd. per jaar	aantal	perc. 2)	id.gemidd. per jaar
< 5 ha	15	4,5	1,5	34	10,5	2,6
5-10 ha	8	0,1	-	15	1,9	0,5
≥ 10 ha	2	0,4	0,1	7	1,2	0,3
Totaal	25	1,5	0,5	56	3,3	0,8

1) In procenten van het aantal A + B-grondgebruikers in 1956.

2) In procenten van het aantal A + B-grondgebruikers in 1959.

Reden of oorzaak van opheffing Het gaan rentenieren enz. is in beide perioden de belangrijkste reden van opheffing van bedrijven. Ook de beroepsverandering of beroepsbeëindiging is van betekenis. De absolute aantallen, waarop de percentages van tabel 12 betrekking hebben, zijn evenwel zeer laag, zodat grote voorzichtigheid is geboden.

Tabel 12

REDEKENEN OF OORZAKEN VAN BEDRIJFSOPHEFFING

Periode	Aantal verdwenen A+B-grondgebruikers met opgeheven bedrijven	Percentage gaande A+B-grondgebruikers naar reden of oorzaak van bedrijfsopheffing					
		overlijden	rentenieren, hoge leeftijd, invaliditeit	beroepsverandering 1)	bedrijfsverandering 2)	grond voor niet-agr. bestemming	overige
1956-1959	25	12	44	24	10	6	4
1959-1963	56	5	45	21	14	13	2

- 1) Inclusief geëmigreerde grondgebruikers.
- 2) Bedrijf aanvaard buiten de gemeenten van onderzoek.

Leeftijd bij opheffing Gemiddeld lag de leeftijd van de bedrijfshoofden bij de opheffing op 56,4 jaar in de eerste en op 55,6 jaar in de tweede periode. Een geringe daling derhalve. De leeftijd bij opheffing is gemiddeld genomen 5 à 7 jaar lager dan de leeftijd bij overdracht. Dit wordt veroorzaakt doordat bij overdracht de "Natuurlijke" bedrijfsbeëindiging van meer betekenis is. Bij opheffing speelt de "ontijdige" beëindiging door beroepsovergang en onteigening een grotere rol.

§ 5. De "verdwenen" A + B - grondgebruikers, die een niet-agrarisch hoofdberoep hebben aanvaard of zijn gaan rusten

Naar welke beroepsgroep overgegaan? Uit de gegevens van tabel 7 kwam naar voren, dat in de perioden 1956-1959 en 1959-1963 resp. 43 en 98 grondgebruikers via beroepsverandering of beroepsbeëindiging uit de groep A + B zijn verdwenen. Gaat men nu na, naar welke beroepsgroepen deze verdwenen A + B-grondgebruikers zijn overgegaan, dan blijkt het volgende. In de eerste periode kwamen er 22 terecht in de C-groep en 21 in de D-groep. Voor de tweede periode zijn deze aantallen resp. 58 en 40. De grondgebruikers, die zijn overgegaan naar de D-groep, zijn gaan rusten. Zij die zijn overgestapt naar de C-groep, hebben zeer uiteenlopende functies aanvaard.

Tabel 13

VERDWENEN A + B-GRONDGEBRUIKERS, DIE EEN NIET-AGRARISCH HOOFDBEROEP HEBBEN AANVAARD

Periode	Aantal verdwenen A+B-grondgebruikers, die een niet-agrarisch hoofdberoep hebben aanvaard	Van wie overgegaan naar:					
		beroepsgroep C			beroepsgroep D		
		aantal	perc. 1)	idem gemidd. p. jaar	aantal	perc. 2)	idem gemidd. p. jaar
1956-1959	43	22	1,3	0,4	21	1,3	0,4
1959-1963	98	58	3,4	1,1	40	2,3	0,6

- 1) In procenten van het aantal A+B-grondgebruikers in 1956.
- 2) In procenten van het aantal A+B-grondgebruikers in 1959.

In § 1 van dit hoofdstuk merkten wij op, dat het aantal gaande A + B-grondgebruikers, die een niet-agrarisch hoofdberoep hebben aanvaard, in de tweede periode niet onbelangrijk groter was dan in de eerste. Uit de cijfers van tabel 13 blijkt nu, dat het vooral de overgang naar de C-groep is, die naar verhouding vrij sterk is toegenomen.

Bedrijfs- Verdeelt men de grondgebruikers, die een niet-agrarisch hoofd-grootte beroep hebben aanvaard of zijn gaan rusten, naar de grootte van hun bedrijven, dan komt naar voren, dat degenen die zijn overgegaan naar de C-groep, overwegend behoorden tot de grootteklassen beneden 5 ha en 5-10 ha. Dit geldt voor beide perioden. Deze conclusie was te verwachten. Het zijn immers vooral de kleinere landbouwbedrijven, waar de economische moeilijkheden het grootst zijn. De grondgebruikers, die overgingen naar de D-groep, waren in beide perioden min of meer regelmatig over de verschillende grootteklassen verdeeld.

Leeftijd In beide onderzochte tijdvakken bleken de grondgebruikers, die zijn overgegaan naar de C-groep, vrijwel allen jonger te zijn dan 55 jaar. De meesten waren zelfs jonger dan 45 jaar. Degenen, die naar de D-groep overgingen, behoorden vanzelfsprekend overwegend tot de oudere leeftijdsklassen (55 jaar en ouder).

HOOFDSTUK III

DE "NIEUWE" GRONDGEBRUIKERS EN HUN BEDRIJVEN

Onder "nieuwe" grondgebruikers worden verstaan de grondgebruikers, die in een van de onderscheiden perioden voor het eerst in de registratie van resp. de beroepsgroep A + B en de beroepsgroepen C en D werden opgenomen. Het betreft hier resp. 251 (groep A + B), 70 (groep C) en 30 (groep D) grondgebruikers in de eerste en 254 (groep A + B), 95 (groep C) en 50 (groep D) grondgebruikers in de tweede periode.

Tabel 14

DE NIEUWE GRONDGEBRUIKERS

	1956-1959			1959-1963		
	A + B	C	D	A + B	C	D
Aantal geregistreeerde grondgebruikers aan het einde van de periode	1707	246	84	1635	265	93
Nieuw-geregistreeerd aan het einde van de periode	251	70	30	254	95	50
Idem per jaar	84	23	10	63	24	12
Nieuw-geregistreeerde grondgebruikers in procent.van het totale aantal grondgebruikers aan het einde van de periode	14,7	28,4	35,7	15,5	35,8	53,8
Idem per jaar	4,9	9,5	11,9	3,9	8,9	13,4

Uit de cijfers van tabel 14 komt naar voren, dat het gemiddelde jaarlijkse aantal grondgebruikers, dat tot de beroepsgroep A + B is toegetreden, in de eerste periode naar verhouding iets hoger was dan in de tweede periode. Het verschil is echter zeer gering. Ook bij de andere beroepsgroepen zijn de verschillen tussen de beide tijdvakken bijzonder klein. Men kan er dan ook nauwelijks uit afleiden, dat een bepaalde ontwikkeling heeft plaatsgehad.

In de volgende paragrafen zal nader op de nieuwe grondgebruikers worden ingegaan. Wij zullen ons hierbij beperken tot de beroepsgroep A + B. De C-en D-grondgebruikers laten wij verder buiten beschouwing.

§ 1. De verschillende categorieën "nieuwe" A + B-grondgebruikers

In tabel 15 zijn de nieuwe A + B-grondgebruikers ingedeeld in een aantal categorieën.

Tabel 15

DE VERSCHILLENDE CATEGORIEËN NIEUWE A + B-GRONDGEBRUIKERS

Categorie	1956 - 1959				1959 - 1963			
	nieuwe A+B-grondgebruikers		id. in proc. v. h. aantal A + B-grondgebruikers in 1959		nieuwe A+B-grondgebruikers		id. in proc. v. h. aantal A + B-grondgebruikers in 1963	
	aan-tal	perc.	totaal	per jaar	aan-tal	perc.	totaal	per jaar
1. Grondgebruikers, die het bedrijf hebben overgenomen	144	57	8,4	2,8	157	62	9,6	2,4
2. Grondgebruikers, die een door splitsing ontstaan bedrijf exploiteren	71	28	4,2	1,4	64	25	3,9	1,0
3. Grondgebruikers, die een nieuw bedrijf hebben gesticht	9	4	0,5	0,2	5	2	0,3	0,1
4. Grondgebruikers, die een agrarisch hoofdberoep hebben aanvaard	25	10	1,5	0,5	26	10	1,6	0,4
5. Overige nieuwe grondgebruikers 1)	2	1	0,1	0,0	2	1	0,1	0,0
Totaal	251	100	14,7	4,9	254	100	15,5	3,9

1) Grondgebruikers, waarvan het nieuw-geregistreerd-zijn het gevolg is van het toegepaste telcriterium, m.a.w. het overschrijden van de grens van 1 ha.

Het aantal bedrijfsovernames was in de tweede periode gemiddeld 0,4% per jaar lager dan in de eerste periode. Hoewel zich dus een (overigens geringe) daling heeft voorgedaan, is de bedrijfsovername onder de "oorzaken" van het toetreden van grondgebruikers iets in belangrijkheid toegenomen. Dit blijkt uit het feit, dat in het tijdvak 1956 - 1959 bij 57% van de nieuwe grondgebruikers sprake was van bedrijfsovername en in de periode 1959 - 1963 bij 62%. Ook het aantal grondgebruikers, dat een door splitsing ontstaan bedrijf exploiteert, vertoont enige afname (0,4% per jaar). Hetzelfde kan gezegd worden van de grondgebruikers, die een nieuw bedrijf hebben gesticht (afname 0,1% per jaar) en degenen, die een agrarisch hoofdberoep hebben aanvaard (afname 0,1% per jaar).

§ 2. De "nieuwe" A + B - grondgebruikers, die hun bedrijf hebben overgenomen

Bedrijfs- Wij stelden reeds vast, dat het aantal bedrijfsovernemingen
grootte in verhouding tot het aantal aanwezige A + B-bedrijven en
omgerekend tot jaargemiddelden in de tweede periode iets la-
ger was dan in de eerste. Zoals blijkt uit tabel 16 heeft zich deze da-
ling vooral voorgedaan bij de bedrijven kleiner dan 10 ha. Daarentegen
is op de bedrijven van 10 ha en meer een toeneming te constateren.

Tabel 16

NIEUWE A + B-GRONDGEBRUIKERS, DIE HET BEDRIJF HEBBEN OVERGENOMEN
NAAR GROOTTEKLASSE

	1956-1959			1959-1963		
	aantal	perc.1)	id.gemidd. per jaar	aantal	perc.2)	id.gemidd. per jaar
< 5 ha	15	4,6	1,5	15	5,1	1,3
5-10 ha	80	10,0	3,3	66	9,2	2,3
≥ 10 ha	49	8,5	2,8	76	12,2	3,1
Totaal	144	8,4	2,8	157	9,6	2,4

1) In procenten van het aantal A + B-grondgebruikers in 1959.

2) In procenten van het aantal A + B-grondgebruikers in 1963.

Van wie over- De overneming van bedrijven speelt zich grotendeels af bin-
genomen ? nen de familie. Dit geldt met name voor de grotere bedrijven.
Tussen de beide onderscheiden perioden doen zich geen belang-
rijke verschillen voor.

Tabel 17

DE OVERGENOMEN BEDRIJVEN

	aantal nieuwe A+B-grond- gebruikers met over- genomen bedrijven	1956-1959			1959-1963			
		waarvan bedrijf overgeno- men van.....(in proc.)			waarvan bedrijf overgeno- men van.....(in proc.)			
		ouders of schoon- ouders	andere fami- lie	vreem- den	ouders of schoon- ouders	andere fami- lie	vreem- den	
< 5 ha	15	60	13	27	15	60	-	40
5-10 ha	80	61	13	26	66	68	6	26
≥ 10 ha	49	78	6	16	76	76	5	19
Totaal	144	67	10	23	157	71	5	24

Leeftijd bij Zoals blijkt uit de gegevens van tabel 18 is de gemiddelde overneming leeftijd, waarop het bedrijf werd overgenomen, gedaald. Deze daling is het sterkst bij de bedrijven kleiner dan 5 ha (2,0 jaar). In de grootteklasse 5-10 ha bedraagt zij 1,5 jaar. Bij de bedrijven van 10 ha en meer is de gemiddelde aanvaardingsleeftijd iets gestegen.

Tabel 18

LEEFTIJD BIJ BEDRIJFSOVERNEMING

Periode	Grootteklasse	Aantal nieuwe A+B-grondgebruikers met overgenomen bedrijven	Waarvan het bedrijf overgenomen op.....jarige leeftijd (in proc.)						Gemidd. leeftijd bij bedrijfs-overneming
			< 25	25-29	30-34	35-39	40-44	≥ 45	
1956-1959	< 5 ha	15	20	27	20	-	13	20	34,2
	5-10 ha	80	9	39	25	17	3	7	32,5
	≥ 10 ha	49	12	45	21	8	10	4	31,1
	Totaal	144	11	40	23	12	6	8	32,2
1959-1963	< 5 ha	15	27	20	27	13	-	13	32,2
	5-10 ha	66	14	38	24	17	4	3	31,0
	≥ 10 ha	76	17	32	30	9	4	8	31,4
	Totaal	157	17	33	27	13	4	6	31,3

§ 3. De "nieuwe" A+B-grondgebruikers, die een door splitsing ontstaan bedrijf exploiteren

Bij splitsing worden uit één bedrijf twee of meer nieuwe zelfstandige bedrijven geformeerd. Dit kan geschieden op het moment, dat het bedrijfshoofd van het oorspronkelijke bedrijf zijn beroeps-carrière beëindigt. Het is echter ook mogelijk, dat het bedrijfshoofd op een van de nieuw gevormde bedrijven blijft doorboeren; het is dan vaak de bedoeling om na verloop van tijd het afgesplitste deel weer bij het oorspronkelijke bedrijf te voegen. In dit geval is er dus eigenlijk sprake van een tijdelijke splitsing of schijnsplitsing. Aangezien gewone splitsingen en tijdelijke splitsingen niet altijd even gemakkelijk van elkaar zijn te onderscheiden, zullen zij hier gezamenlijk worden behandeld.

Bedrijfs-grootte Het waren vooral de grotere bedrijven, die gesplitst werden. Splitsing van het oorspronkelijke bedrijf in meer dan twee bedrijven kwam slechts sporadisch voor.

Een belangrijke vraag is, wat de gevolgen van de splitsingen zijn in verband met de bedrijfsgroottestructuur. Bezielt men de gegevens van tabel 19, dan lijkt de bedrijfssplitsing op het eerste gezicht een zeer nadelige invloed te hebben op de bedrijfsgroottestructuur. Immers, van de oorspronkelijke bedrijven was ongeveer twee derde groter dan 10 ha, terwijl na de splitsing nog niet één vijfde deel deze oppervlakte blijkt te hebben. Hierbij dient echter te worden bedacht, dat een aantal van deze splitsingen (minimaal 15 à 20%) 1) schijnsplitsingen zijn. Dit brengt met zich mee, dat op wat langere termijn aan de bedrijfsgroottestructuur in feite waarschijnlijk iets minder afbreuk wordt gedaan dan de cijfers van tabel 19 doen vermoeden.

Tabel 19

NIEUWE A + B-GRONDGEBRUIKERS, DIE EEN GESPLITST BEDRIJF EXPLOITEREN, NAAR BEDRIJFSGROOTTE

Periode	Grootte-klasse	Percentage A + B-grondgebruikers, ingedeeld naar de grootte van het			
		oorspronkelijke bedrijf		huidige bedrijf	
		abs.	perc.	abs.	perc.
1956-1959	< 5 ha	5	7	23	32
	5-10 ha	18	25	35	49
	≥ 10 ha	48	68	13	19
Totaal		71	100	71	100
1959-1963	< 5 ha	5	8	29	45
	5-10 ha	19	30	24	38
	≥ 10 ha	40	62	11	17
Totaal		64	100	64	100

Leef- De gemiddelde leeftijd, waarop een door splitsing ontstaan bedrijf tijd wordt aanvaard, was in de eerste periode 28,6 jaar en in de tweede periode 29,2 jaar. Dit is dus lager dan de leeftijd, waarop niet door splitsing ontstane bedrijven worden overgenomen (zie § 2 van dit hoofdstuk). Verwonderlijk is dit niet. Bij splitsing behoeft de vader immers niet het gehele bedrijf af te staan. Bij overdracht van het gehele bedrijf is er vaak het bezwaar aanwezig, dat de vader, indien hij nog geen 65 jaar is, geen voldoende basisinkomen meer heeft. Tijdelijke opsplitsing van het ouderlijke bedrijf biedt hier vaak een oplossing. De zoon kan dan eerder - dus reeds voordat de vader 65 jaar is - zelfstandig worden 2).

- 1) In minstens 15 à 20% van de gevallen was er nl. sprake van een opsplitsing van het ouderlijke bedrijf tussen vader en zoon. Van deze splitsingen mag zeer waarschijnlijk worden aangenomen, dat zij slechts tijdelijk zullen zijn. M.a.w. na verloop van tijd zal het bedrijfsgedeelte, dat op het moment van het onderzoek in handen van de vader was, vermoedelijk terecht komen bij de zoon.
- 2) Zie ook Studie No. 7: "Generatiewisseling in de landbouw".

§ 4. De "nieuwe" A + B - grondgebruikers, die een agrarisch hoofdberoep hebben aanvaard

Uit welke be- Uit de gegevens van tabel 15 bleek, dat er in de periode
roepsgroep 1956 - 1959 en 1959 - 1963 resp. 25 en 26 grondgebruikers
afkomstig ? via aanvaarding van een agrarisch hoofdberoep tot de groep
A + B zijn toegetreden. Deze grondgebruikers zijn allen af-
komstig uit de groep C. Het is niet onmogelijk, dat het hier vooral grond-
gebruikers betreft met een "wisselend" hoofdberoep (b.w arbeiders op sui-
kerfabrieken, die alleen tijdens de campagne daar werken). Uit de D-groep
gingen geen grondgebruikers over naar de A + B-groep.

Bedrijfs- De grondgebruikers, die zijn overgegaan naar de A + B-groep,
grootte hadden aan het begin van de desbetreffende perioden - vóór de
beroepsverandering dus - overwegend kleinere bedrijven. In de
periode 1956 - 1959 hadden er 12 minder dan 5 ha, 7 5-10 ha en 6 10 ha
of meer. Voor de periode 1959-1963 waren dit er resp. 16, 7 en 3.

Leef- De grondgebruikers, die zijn overgegaan naar de A + B-groep, be-
tijd horen in beide perioden overwegend tot de leeftijdsklasse beneden
55 jaar. Slechts enkele van de komende grondgebruikers waren ouder
dan 55 jaar (nl. 7 in de eerste en 1 in de tweede periode).

HOOFDSTUK IV

HET VERKLEINEN EN VERGROTEN VAN DE BEDRIJVEN VAN "GEBLEVEN"
GRONDGEBRUIKERS

In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op het verkleinen en vergroten van de oppervlakte van de bedrijven. Het zal duidelijk zijn, dat de ontwikkelingstendenties, die zich hierbij in de perioden van onderzoek hebben voorgedaan, van grote betekenis zijn i.v.m. het verloop van de bedrijfsgroottestructuur. Onze beschouwingen zullen zich eenvoudigheidshalve beperken tot de bedrijven van de "gebleven" A + B-grondgebruikers (de A + B-grondgebruikers dus, die zowel aan het begin als aan het einde van een periode in deze beroepsgroep voorkwamen). De verkleiningen en vergrotingen, die de bedrijven van de "gebleven" C- en D-grondgebruikers en die van de "verdwenen" en de "nieuwe" grondgebruikers hebben ondergaan, blijven buiten beschouwing.

§ 1. Het aantal bedrijven, dat bij oppervlaktevergrotingen en -verkleiningen betrokken was

Frequen- Uit tabel 20 blijkt, dat van de 1397 gebleven grondgebruikers tie in de eerste periode er 29% hun bedrijf heeft vergroot en 17% heeft verkleind. In de tweede periode waren er 1390 gebleven grondgebruikers, van hun bedrijven werden er 31% vergroot en 21% verkleind. Het percentage vergrote bedrijven is dus toegenomen, evenals het percentage verkleinde bedrijven. Dit is niet verwonderlijk. De tweede periode is immers langer dan de eerste. In verband hiermede is het juister om uit te gaan van de verhouding tussen het percentage vergrote bedrijven enerzijds en het percentage verkleinde bedrijven anderzijds. Voor de eerste periode bedraagt deze verhouding nu $29/17 = 1,7$ en voor de tweede periode $31/21 = 1,5$. In de tweede periode ligt de nadruk dus iets minder op de vergrotingen en iets meer op de verkleiningen.

Tabel 20

VERGROTINGEN EN VERKLEININGEN BIJ GEBLEVEN A + B - GRONDGEBRUIKERS

Periode	Aantal gebleven A+B-grondgebruikers	Van wie het bedrijf.....(in proc.)		
		vergroot	verkleind	ongewijzigd
1956-1959	1397	29	17	54
1959-1963	1390	31	21	48

Bedrijfs- Gaan wij nu na, hoe in de verschillende grootteklassen de ver-
grootte houding is tussen vergrotingen en verkleiningen (tabel 21), dan
blijkt, dat in de eerste periode bij de bedrijven kleiner dan
10 ha de nadruk ligt op de bedrijfsvergrotingen. Voor de bedrijven van 10
ha en groter geldt, dat er weliswaar veel bedrijven zijn vergroot, doch
hier staat een relatief hoog percentage verkleiningen tegenover. In de
tweede periode geven de bedrijven van 10 ha en groter vrijwel hetzelfde
beeld te zien als in de eerste periode. Bij de bedrijven kleiner dan 10
ha is dit evenwel niet het geval: in vergelijking met de eerste periode
is het percentage verkleinde bedrijven sterk toegenomen, terwijl het per-
centage vergrote bedrijven gelijk bleef. Dit betekent dus, dat bij de
kleinere bedrijven zich de verhouding tussen vergrotingen en verkleinin-
gen heeft gewijzigd ten gunste van de verkleiningen.

Tabel 21

VERGROTINGEN EN VERKLEININGEN BIJ GEBLEVEN A + B - GRONDGEBRUIKERS,
NAAR BEDRIJFSGROOTTE

Periode	Grootte- klasse	Aantal geble- ven A+B-grond- gebruikers	Van wie het bedrijf.....(in proc.)		
			vergroot	verkleind	ongewijzigd
1956-1959	< 10 ha	940	31	12	57
	≥ 10 ha	457	24	22	54
1959-1960	< 10 ha	908	31	19	50
	≥ 10 ha	482	31	26	43

Doublu- In hoeverre zijn de bedrijven, die in de eerste periode opper-
res vlaktemutaties te zien gaven, in de tweede periode opnieuw ver-
groot of verkleind? Bij de beantwoording van deze vraag moeten
wij uiteraard uitgaan van de bedrijven, die zowel in 1956 als in 1959 en
1963 hetzelfde bedrijfshoofd hadden (1182 bedrijven). Bezie men tabel 22,
dan komt naar voren, dat 10% van de 1182 bedrijven in beide perioden een
bedrijfsvergroting heeft gerealiseerd, terwijl 5% in beide perioden een
bedrijfsverkleining heeft ondergaan. In totaal was 27% in beide perioden
bij grondmutaties betrokken, 32% onderging in beide perioden geen enkele
wijziging.

Tabel 22

OPPERVLAKTEMUTATIES BIJ GEBLEVEN A + B - GRONDGEBRUIKERS IN PROCENT VAN
HET TOTAAL (ALLEEN BEDRIJVEN MET IN 1956, 1959 EN 1963 HETZELFDE BEDRIJFS-
HOOFD)

Periode 1956-1959 \ Periode 1959-1963	Ver- groot	Ver- kleind	Onge- wijzigd	Totaal
Vergroot	10	8	12	30
Verkleind	4	5	6	15
Ongewijzigd	14	9	32	55
Totaal	28	22	50	1182 (100%)

Leef- Uit tabel 23 blijkt, dat er een duidelijke samenhang bestaat
 tijd tussen de leeftijd van de bedrijfshoofden en het voorkomen van
 vergrotingen en verkleiningen. Het aantal vergrotingen neemt
 af met de leeftijd. Vooral bij de jongere boeren is een zeer sterke
 animo voor bedrijfsvergroting aanwezig. Het aantal verkleiningen daar-
 entegen neemt juist toe naarmate de leeftijd van de boeren hoger is.

Tabel 23

VERGROTINGEN EN VERKLEININGEN BIJ GEBLEVEN A + B-GRONDGEBRUIKERS, NAAR
 LEEFTIJD 1), 1956-1963

Leeftijd (per 1960)	Aantal gebleven A+B-grondgebruikers	Van wie het bedrijf.....(in proc.)		
		vergroot	verkleind	ongewijzigd
<35 jaar	121	65	17	18
35-55 jaar	698	45	23	32
≥55 jaar	363	33	33	34
Totaal	1182	44	25	31

1) In verband met de geringe aantallen vergrotingen en verkleiningen per leeftijdsklasse in de beide deelperioden zijn uitsluitend de percentages voor de gehele periode (1956-1963) vermeld.

§ 2. De oppervlakte van de vergrotingen en de verkleiningen

In de vorige paragraaf werd aandacht geschonken aan het aantal bedrijven, dat vergroot of verkleind werd. De oppervlakten, waarop deze vergrotingen en verkleiningen betrekking hadden, bleven tot dusverre buiten beschouwing.

In tabel 24 is voor de verschillende perioden weergegeven, hoe groot de oppervlaktemutataties waren.

Tabel 24

DE OPPERVLAKTEN VAN DE VERGROTINGEN EN VERKLEININGEN

Periode	Grootteklasse	Gemiddelde oppervlakte- wijziging (in ha)	
		vergroting	verkleining
1956-1959	< 10 ha	1,7	0,9
	≥ 10 ha	2,1	2,8
	Totaal	1,8	1,7
1959-1963	< 10 ha	1,4	1,6
	≥ 10 ha	2,0	2,0
	Totaal	1,7	1,5
1956-1963	< 10 ha	2,0	1,2
	≥ 10 ha	2,3	2,9
	Totaal	2,1	1,9

In de periode 1956-1959 is de oppervlakte van vergroting op de bedrijven < 10 ha groter dan de oppervlakte van verkleining. Op de bedrijven boven 10 ha is dit juist andersom. De tweede periode geeft een geheel ander beeld te zien. Gemeten aan de oppervlakte van de mutaties zijn op de bedrijven beneden 10 ha de verkleiningen groter dan de vergrotingen, terwijl op de bedrijven van 10 ha en groter de mutaties gemiddeld in oppervlakte gelijk zijn.

Tabel 25 geeft een overzicht van de spreiding van de vergrotingen en verkleiningen naar oppervlakte.

In toenemende mate waren de oppervlaktemutaties van beperkte omvang (< 1 ha). De tabel heeft alleen betrekking op gesaldeerde vergrotingen en verkleiningen. Het werkelijke aantal mutaties en de oppervlakte per mutatie kunnen hiervan afwijken.

Tabel 25

SPREIDING VAN VERGROTINGEN EN VERKLEININGEN

Periode	Categorie	Aantal vergr./ verkl. bedr.	Waarvan vergroot/verkleind met.....ha (in %)								
			< 0,5 ha	0,5- 1,0 ha	1,0- 1,5 ha	1,5- 2,0 ha	2,0- 2,5 ha	2,5- 3,0 ha	3,0- 4,0 ha	4,0- 5,0 ha	> 5 ha
1956-1959	Vergrote bedrijven	350	20	22	15	12	9	6	6	6	4
	Verkleinde bedrijven	182	27	19	16	9	8	5	6	2	8
1959-1963	Vergrote bedrijven	336	19	25	17	8	8	6	6	5	6
	Verkleinde bedrijven	260	29	22	17	8	4	4	6	3	7

HOOFDSTUK V

ENKELE ASPECTEN VAN HET "GRONDVERKEER"

In de hoofdstukken II en III werd aandacht geschonken aan de "verdwenen" en de "nieuwe" grondgebruikers. Wij gingen na, hoeveel grondgebruikers er uit de verschillende beroepsgroepen verdwenen en hoeveel grondgebruikers er tot de diverse beroepsgroepen toetraden. Door dit gaan en komen van grondgebruikers wisselde een hoeveelheid grond van gebruiker (behalve bij beroepsverandering, waar dit niet noodzakelijkerwijze het geval behoeft te zijn). Nu is het uiteraard ook mogelijk - wij wezen hierop in de inleiding - dat grond van gebruiker wisselt, zonder dat er sprake is van verdwijnen uit of toetreden tot de desbetreffende beroepsgroepen. Met name is dit het geval bij het vergroten en verkleinen van bedrijven (hoofdstuk IV).

In dit hoofdstuk zullen zij nu ingaan op de wisselingen in het gebruik, m.a.w. op het "grondverkeer". Met nadruk wijzen wij erop, dat hier geen volledig overzicht wordt gegeven van het grondverkeer in zijn totaliteit. Gezien de beperkte opzet van het onderzoek was dit ook niet mogelijk. De cijfers zijn nl. gebaseerd op een vergelijking van de situatie aan het begin en aan het einde van de perioden van onderzoek. Het zijn m.a.w. saldi. In verband hiermee gaat het ons in dit hoofdstuk niet zozeer om een weergave van de juiste omvang van het grondverkeer, als wel om een voorlopige indruk van enkele algemene ontwikkelingstendenties, die zich in de bestudeerde perioden in het grondverkeer hebben voorgedaan.

§ 1. Herkomst en bestemming van de in het verkeer gebrachte grond

Omvang In 1956 en 1959 waren in de gemeenten van onderzoek te zamen resp. 16.519 en 16.761 ha cultuurgrond aanwezig. Hiervan wisselde in de eerste periode 2625 ha (16%) van gebruiker. In de tweede periode was dit 3253 ha (19%). In de inleiding van dit hoofdstuk wezen wij erop, dat het onderzoek t.a.v. het vaststellen van de juiste omvang van het grondverkeer niet volledig is geweest. De zojuist genoemde cijfers moeten dan ook als minima worden opgevat. In feite is er meer grond van gebruiker gewisseld.

Herkomst De grond, die in beide perioden op een andere gebruiker is overgegaan, is op de eerste plaats afkomstig van de bedrijfshoofden, die hun bedrijven hebben overgedragen, gesplitst of opgeheven. Daarnaast hadden mutaties in het grondgebruik plaats door verkleining van bedrijven. Opmerkelijk is de toeneming van de in het verkeer gebrachte grond, die afkomstig is van opgeheven bedrijven.

Tabel 26

DE HERKOMST VAN DE GROND

Grond afkomstig van	Periode 1956-1959			Periode 1959-1963		
	ha	in proc. van het totaal	in proc.v.d. totale opp. cult.grond	ha	in proc. van het totaal	in proc.v.d. totale opp. cult.grond
1. overgedragen bedrijven	1418	54	9	1542	48	9
2. gesplitste bedrijven	225	8	1	208	6	1
3. opgeheven bedrijven	200	8	1	523	16	3
4. overige verdwenen bedrijven	28	1	0	42	1	0
5. bestaande bedrijven (verkleiningen) 1)	754	29	5	938	29	6
Totaal	2625	100	16	3253	100	19

1) Bedrijven met in 1956 en 1959 en 1963 hetzelfde bedrijfshoofd.

Grootteklassen In hoeverre komt de hoeveelheid grond, die door de be- en beroeps- drijven in de verschillende grootteklassen en beroeps- groepen van gebruiker is gewisseld, overeen met het procentuele aandeel van de diverse grootteklassen en beroeps- groepen in de totale hoeveelheid cultuurgrond?

Tabel 27

GRONDVERKEER NAAR GROOTTEKLASSE EN BEROEPSGROEPEN

Grootteklasse en beroepsgroep v.d. bedrijven	Periode 1956-1959		Procentuele verdeling van de cultuurgrond over de groottekl. en beroepsgroepen in de jr.			Periode 1959-1963	
	opp. cult.gr. in het verkeer gebracht in procenten					opp. cult.gr. in het verkeer gebracht in procenten	
	van het totaal	per grootteklasse en beroepsgroep	1956	1959	1963	van het totaal	per grootteklasse en beroepsgroep
< 5 ha	12	21	10	9	9	12	26
5-10 ha	36	14	40	39	36	34	17
10-15 ha	29	17	28	31	33	29	18
> 15 ha	23	16	22	21	22	25	23
Totaal	100	16	100	100	100	100	19
A + B	91	16	90	90	89	80	17
C	5	16	6	5	6	9	30
D	4	15	4	5	5	11	45

Uit de cijfers van tabel 27 komt naar voren, dat het percentage cultuurgrond, dat door de bedrijven in de diverse grootteklassen in het verkeer is gebracht, ten naaste bij overeenstemt met het percentage cultuurgrond, dat per grootteklasse in gebruik is. Naar beroepsgroepen bezien blijken de groepen C en D in de tweede periode een hoger percentage grond in het verkeer te hebben gebracht dan met hun relatieve positie overeenkomt. In hoofdstuk III bleek reeds, dat het aantal mutaties juist in de C- en D-groepen bijzonder groot is.

Herkomst en bestemming

In tabel 28 zijn de herkomst en de bestemming van de in het verkeer gebrachte grond nagegaan.

Tabel 28

HERKOMST EN BESTEMMING BIJ HET GRONDVERKEER IN % VAN DE TOTALE MOEVELIJD IN HET VERKEER GEBRACHTE GROND 1)

Herkomst	Bestemming		Overgenomen bedrijven	Gesplitste bedrijven	Gestichte en overige nieuwe bedrijven	Vergrote bedrijven	Bedrijfswisselingen	Overige doeleinden 2)	Totaal in verkeer gekomen
	Periode								
Overgedragen bedrijven	1956-1959		47	0	0	3	4	1	55
	1959-1963		46	0	-	1	2	0	49
Gesplitste bedrijven 3)	1956-1959		-	18	-	0	-	0	18
	1959-1963		0	13	-	0	-	0	13
Opgeheven bedrijven	1956-1959		1	0	0	6	0	2	9
	1959-1963		2	1	0	9	2	3	17
Verkleinde bedrijven 4)	1956-1959		1	0	2	8	0	4	15
	1959-1963		1	-	0	11	0	5	17
Bedrijfswisselingen	1956-1959		2	0	-	1	0	0	3
	1959-1963		2	1	-	1	0	0	4
Totaal in verkeer gebracht	1956-1959		50	18	2	18	5	7	100
	1959-1963		51	15	0	22	4	8	100

1) Betreft alle abdicaties en bedrijfsverkleiningen exclusief de grond (5%) die naar bedrijven in een andere gemeente ging.

2) In hoofdzaak naar een niet-agrarische bestemming en naar niet-geregistreerden.

3) Vermeerderd met dat gedeelte van de verkleinde bedrijven dat naar afgesplitste bedrijven ging.

4) Verminderd met dat gedeelte van de verkleinde bedrijven dat naar afgesplitste bedrijven ging.

De bedrijfsoverdracht beslaat ongeveer de helft van het gehele grondverkeer. Van de overgedragen bedrijven is de grond voor het grootste deel bij de overgenomen bedrijven terechtgekomen, een gering gedeelte van de grond is afgescheiden ten behoeve van andere bedrijven. Als geheel komen in de tweede periode de nieuw overgenomen bedrijven toch ruim aan hun trek (49% tegenover 51%); in de eerste periode was er nog een grondverlies van 5% (55% tegenover 50%).

Na de overgenomen bedrijven vormen bedrijfsvergroting en de gesplitste bedrijven de belangrijkste bestemmingen. Bedrijfsplitsing is in de tweede periode sterk in omvang verminderd. Bedrijfsvergroting daarentegen kan in toenemende mate plaatshebben. Het grondverkeer ontstaan door de bedrijfssplitsing bleef beperkt tot de bedrijven die bij de splitsing betrokken waren.

De belangrijkste "bronnen" voor bedrijfsvergroting waren de bedrijfsverkleiningen en de opgeheven bedrijven. De eerste bron kan in zijn totaliteit per saldo geen grondwinst opleveren; houdt men rekening met het feit dat een gedeelte van de verkleiningsoppervlakte een niet-agrarische bestemming krijgt, dan is er zelfs van een verlies aan grond voor bedrijfsvergroting sprake. Dit verlies wordt echter meer dan

gecompenseerd door grond van opgeheven bedrijven. De vrijkomende gronden uit deze bron blijken voor ruim de helft voor bedrijfsvergroting te zijn aangewend; in de eerste periode zelfs voor twee derdedeel.

Vergelijkt men de totalen uit tabel 28 met elkaar, dan overtreft de bedrijfsvergroting de bedrijfsverkleining met 5% in de vierjarige (tweede) periode; in de eerste periode was dit 3%. Dit komt, voor de tweede periode althans, neer op nog niet 1% van de in 1959 in gebruik zijnde cultuurgrond.

§ 2. Bestemming van de grond van opgeheven en verkleinde bedrijven.

Opgeheven In de vorige paragraaf bleek dat de bedrijfsvergrotingen in bedrijven hun totaliteit bezien weinig indrukwekkend waren. Voor de individuele vergrote bedrijven is de bedrijfsvergroting echter veelal zeer belangrijk. Het verdient derhalve aandacht, welke bedrijven - naar grootte- en beroepsgroep bezien - van de in het verkeer gebrachte grond profiteren. In het bijzonder is dit van belang voor de vrijkomende grond, dit is de grond afkomstig van opgeheven en verkleinde bedrijven.

Beroeps- Om de betekenis van de opheffing van bedrijven in de juiste groepen proporties te zien, zijn in tabel 29 nog enkele cijfers uit het voorgaande opgenomen.

De opgeheven bedrijven behoorden voor meer dan de helft tot de C- en D-groep. De vrijgekomen grond echter kwam voor ruim de helft en in toenemende mate van de A en B-bedrijven. In de tweede periode kwam per jaar bijna tweemaal zoveel grond vrij door bedrijfsopheffing dan in de eerste periode. Verder blijkt, dat de vrijkomende grond uit alle beroepsgroepen in hoofdzaak terecht komt bij de A- en B-bedrijven.

Tabel 29

BESTEMMING GROND VAN OPGEHEVEN BEDRIJVEN

Periode	Beroeps- groep	Opgeheven bedrijven		Opp. vrijkomende grond			Bestemming van de grond in % v.h. totaal				
		aantal	in % v.h.aantal bedr. in 1956 en 1959	in ha	in %	in % v.d.opp. cult.gr. in '56 en '59	A + B	C + D	niet-agr. en overige be- stemmingen	buiten de gemeente	totaal
'56-'59	A + B	34	2	125	55	0,8	69	9	15	7	100
	C + D	47	14	103	45	6,3	56	8	33	3	100
	Totaal	81	4	228	100	1,4	63	9	23	5	100
'59-'63	A + B	68	4	333	59	2,2	69	3	13	15	100
	C + D	75	23	232	41	14,3	72	6	20	2	100
	Totaal	143	7	565	100	3,4	70	4	16	10	100

In het algemeen kan men stellen, dat de grond van opgeheven bedrijven "vrijer" in het verkeer komt dan grond, die binnen het kader van de generatiewisseling wordt overgedragen. Hetzelfde geldt voor de grond afkomstig van verkleinde bedrijven. De grond van overgedragen bedrijven blijft bij het bedrijf. De grond van verkleinde en opgeheven bedrijven heeft in vele gevallen geen vaste bestemming; meer gegadigden kunnen hiernaar dingen. In verband hiermede kan men zich afvragen in welke mate de kleine of de grote bedrijven geprofiteerd hebben van de vrijgekomen grond.

Tabel 30

RELATIEVE VERDELING VAN DE NAAR A- EN B-BEDRIJVEN OVERGEHEVELDE GROND DIE VRIJKWAM BIJ BEDRIJFSOPHEFFING

Periode	Beroepsgroep A + B	< 5 ha	5-10 ha	10-15 ha	≥ 15 ha	To- taal
1956-1959	Perc. bedrijven (1956)	20	48	22	10	100
	Perc. cultuurgrond in gebruik (1956)	7	42	30	21	100
	Perc. van de vrijgekomen- de grond	1	37	32	30	100
1959-1963	Perc. bedrijven (1959)	19	47	25	9	100
	Perc. cultuurgrond in gebruik (1959)	6	41	34	19	100
	Perc. van de vrijgekomen- de grond	8	17	31	44	100

De grond van de opgeheven bedrijven komt in meerdere mate bij de grotere bedrijven terecht dan met het relatieve aantal grotere bedrijven overeenkomt. Dit verschijnsel doet zich in de tweede periode nog sterker voor dan in de eerste periode. Opmerkelijk is dat in toenemende mate de bedrijven boven de 15 ha beslag op de grond weten te leggen.

Verkleinde bedrijven Van de bedrijven die niet van bedrijfshoofd zijn veranderd heeft een groot aantal een verandering in de oppervlakte-ondergaan (hoofdstuk IV). Evenals bij de opgeheven bedrijven is bij de verkleinde bedrijven de bestemming nagegaan van de grond die door het verkleinde bedrijf is afgestaan. Een overzicht hiervan geeft de hiernavolgende tabel.

Tabel 31

BESTEMMING GROND VAN VERKLEINDE BEDRIJVEN

Periode	Beroeps- groep	Verkleinde bedrijven		Opp. vrijkomende grond			Bestemming van de grond in % v.h.totaal				
		aantal	in % v.b.aantal bedr. in 1956 en in 1959	in ha	in %	in % v.d.opp. cult.gr. in '56 en '59	A+B	C+D	niet-agr. en overige be- stemmingen	buiten de gemeente	to- taal
'56-'59	A + B	271	16	599	92	4	70	7	14	9	100
	C + D	21	6	49	8	3	79	19	2	-	100
	Totaal	292	14	648	100	4	71	8	13	8	100
'59-'63	A + B	314	18	472	58	3	57	7	21	15	100
	C + D	103	31	338	42	21	75	8	12	5	100
	Totaal	417	20	810	100	5	65	7	17	11	100

Van de grond die door verkleining van bedrijven in het verkeer is gebracht, komt het merendeel bij de A- en B-bedrijven terecht. Het aantal verkleinde C- en D-bedrijven evenals de in het verkeer gebrachte oppervlakte cultuurgrond, was in de tweede periode aanzienlijk groter dan in de eerste periode. De door verkleining van C- en D-bedrijven vrijgekomen grond vond voor 75% zijn bestemming bij A- en B-bedrijven. In de tweede periode is belangrijk meer grond voor niet-agrarische doeleinden afgestaan dan in de eerste periode.

In de groep A en B zijn het vooral de bedrijven van 10-15 ha en van 5-10 ha die van de vrijkomende grond profiteren, zoals blijkt uit tabel 32.

Tabel 32

RELATIEVE VERDELING VAN DE NAAR A- EN B-BEDRIJVEN OVERGEHEVELDE GROND DIE VRIJKWAM BIJ BEDRIJFSVERKLEINING

Periode	Beroepsgroep A + B	< 5 ha	5-10 ha	10-15 ha	≥ 15 ha	To- taal
1956-1959	Perc. bedrijven	20	48	22	10	100
	Perc. cultuurgrond in gebruik	7	42	30	21	100
	Perc. van de vrijkomen- de grond	11	39	40	10	100
1959-1963	Perc. bedrijven	19	47	25	9	100
	Perc. cultuurgrond in gebruik	6	41	34	19	100
	Perc. van de vrijkomen- de grond	11	30	38	21	100

In toenemende mate echter gaat de grond naar bedrijven van 15 ha en groter. Een zelfde tendentie was te constateren bij de opgeheven bedrijven. De vermindering van het aantal bedrijven in de grootteklasse

van 5-10 ha werd in de tweede periode derhalve in mindere mate veroorzaakt door bedrijfsvergroting - wat veelal neerkomt op overschrijding van de gestelde grootteklassegrens - in toenemende mate door bedrijfsopheffing (hoofdstuk II) en een geringere toevloeiing door bedrijfsplitsing (hoofdstuk III).

SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING

§ 1. S a m e n v a t t i n g

Doel van het onderzoek

Sinds 1947 hebben zich op de Noordbrabantse zandgronden belangrijke veranderingen voltrokken in de aantallen grondgebruikers per beroepsgroep en per bedrijfsgrootteklasse. Het zal duidelijk zijn, dat deze ontwikkelingen van grote betekenis zijn, vooral met het oog op het verloop van de bedrijfsgroottestructuur. Over de wijze, waarop de veranderingen in de aantallen grondgebruikers per beroepsgroep en per grootteklasse tot stand zijn gekomen, is evenwel betrekkelijk weinig bekend. In verband hiermede verzocht het P.O.C. voor de Land- en Tuinbouw in Noordbrabant het Landbouw-Economisch Instituut in een aantal gemeenten een onderzoek in te stellen, waarin met name op de volgende vragen zou worden ingegaan.

1. Hoeveel grondgebruikers zijn er in de afgelopen jaren uit de verschillende beroepsgroepen en in het bijzonder uit de groep van de landbouwers verdwenen (bedrijfsoverdracht, bedrijfsopheffing enz.) ?
2. Hoeveel grondgebruikers zijn er in de afgelopen jaren tot de diverse beroepsgroepen en met name tot de groep van de landbouwers toegetreden (bedrijfsoverneming enz.) ?
3. Welke tendenties hebben zich voorgedaan bij het vergroten en verkleinen van bedrijven ?
4. Welke oppervlakten grond waren bij 1 t/m 3 betrokken en wat waren de herkomst en de bestemming van deze gronden ?

Zoals uit deze opsomming blijkt, is het onderzoek bedoeld om een indruk te geven van de veranderingen in de aantallen grondgebruikers per beroepsgroep, met name de A + B-groep, en van de - deels hiermede samenhangende - wisselingen in het gebruik van de grond. Buiten beschouwing bleef de vraag, hoe de wijzigingen in de aantallen grondgebruikers per beroepsgroep en de wisselingen in het gebruik van de grond in hun totaliteit de bedrijfsgroottestructuur hebben beïnvloed.

Opzet van het onderzoek

Het onderzoek omvat twee perioden (nl. 1956-1959 en 1959-1963) en werd uitgevoerd in een vijftal gemeenten (Asten, Haps, Hilvarenbeek, St.-Oedenrode en Rijsbergen). Deze gemeenten werden gekozen, omdat er reeds gegevens over de periode 1956-1959 beschikbaar waren. De benodigde gegevens werden voor het merendeel verkregen uit de formulieren van de metellingen. Aanvullende inlichtingen werden verstrekt door de districtsbureauhouders en door commissies van plaatselijke deskundigen.

Voor de vijf gemeenten te zamen is in de volgende tabel weergegeven, hoeveel grondgebruikers er in de perioden 1956-1959 en 1959-1963

uit de verschillende beroepsgroepen 1) zijn verdwenen (de "verdwenen" grondgebruikers) en hoeveel grondgebruikers er zijn toegetreden ("nieuwe" grondgebruikers).

Tabel 33

VERDWIJNING EN TOETREDING NAAR BEROEPSGROEP

		A + B	C	D
1956-1959	Geregistreerd in 1956	1691	242	86
	Verdwenen in 1959	- 235	- 66	- 32
	Nieuw in 1959	+ 251	+ 70	+ 30
	Geregistreerd in 1959	1707	246	84

1959-1963	Geregistreerd in 1959	1707	246	84
	Verdwenen in 1963	- 326	- 76	- 41
	Nieuw in 1963	+ 254	+ 95	+ 50
	Geregistreerd in 1963	1635	265	93

De "verdwenen" grondgebruikers en hun bedrijven

De "verdwenen" A+B-grondgebruikers en hun bedrijven
 In de eerste periode verdwenen er 235 grondgebruikers uit de A + B-groep en in de tweede periode 326. Betreft men deze aantallen op het totale aantal A + B-grondgebruikers aan het begin van de desbetreffende tijdvakken, dan blijkt, dat in de jaren 1956-1959 13,9% van de A + B-grondgebruikers is verdwenen en in de jaren 1959-1963 19,1%. Omgerckend op jaarbasis: resp. 4,6% en 4,8%. Geen verschil van enige betekenis dus tussen beide perioden.

In de hiernavolgende tabel zijn de "verdwenen" A + B-grondgebruikers ingedeeld in een aantal categorieën.

1) Er zijn vier beroepsgroepen onderscheiden, resp. aangeduid A, B, C en D.

Beroepsgroep A: grondgebruikers, die het agrarische bedrijf als hoofdberoep uitoefenen.

Beroepsgroep B: grondgebruikers, die het agrarische bedrijf als hoofdberoep uitoefenen en daarnaast nog een nevenberoep hebben.

Beroepsgroep C: grondgebruikers, die het agrarische bedrijf als nevenberoep uitoefenen.

Beroepsgroep D: rustende agrariërs en niet-agrariërs en personen zonder beroep.

Tabel 34

VERDWENEN A + B-GRONDGEBRUIKERS NAAR CATEGORIEËN

	1956-1959		1959-1963	
	verdwenen A + B-grondgebruikers in proc. van het aantal grondgebruikers in 1956		A + B-grondgebruikers in proc. van het aantal grondgebruikers in 1959	
	totaal	per jaar	totaal	per jaar
1. Grondgebruikers, die het bedrijf hebben overgedragen	8,4	2,8	8,3	2,1
2. Grondgebruikers, wier bedrijf is gesplitst	1,0	0,3	1,1	0,3
3. Grondgebruikers, wier bedrijf is opgeheven	1,5	0,5	3,3	0,8
4. Grondgebruikers, die een niet-agrarisch hoofdberoep hebben aanvaard of zijn gaan rusten	2,5	0,8	5,7	1,4
5. Overige verdwenen grondgebruikers	0,5	0,2	0,7	0,2
Totaal	13,9	4,6	19,1	4,8

Het gemiddelde percentage bedrijfsoverdrachten is gedaald met 0,7. Vermoedelijk vormt het gebrek aan opvolgers hiervan de achtergrond. Het zijn met name de bedrijven kleiner dan 10 ha, waar het percentage bedrijfsoverdrachten vooral is afgenomen. In veel mindere mate is dit het geval bij de grotere bedrijven. De gemiddelde abdicatieleeftijd bedroeg 61,8 jaar voor de eerste en 62,9 jaar voor de tweede periode.

Het percentage grondgebruikers wier bedrijven zijn gesplitst, is - omgerekend op jaarbasis - niet veranderd (0,3%). De gesplitste bedrijven behoorden voorheen vooral tot de grootteklassen boven 10 ha. Voor de periode 1956-1959 bedroeg de gemiddelde leeftijd van de bedrijfshoofden, van wie het bedrijf werd gesplitst, 64,8 jaar. Voor de periode 1959-1963 was dit 62,9 jaar.

Het aantal bedrijfsopheffingen is gestegen van 0,5% per jaar tot 0,8%. Zoals te verwachten was, zijn het vooral de kleinere bedrijven, die werden opgeheven. Gemiddeld lag de leeftijd van de bedrijfshoofden bij bedrijfsopheffing op 56,4 jaar in de eerste en op 55,6 jaar in de tweede periode.

Ook het aantal grondgebruikers, dat een niet-agrarisch hoofdberoep heeft aanvaard of is gaan rusten, is toegenomen en wel van 0,8% per jaar tot 1,4% per jaar. Voor zover zij zijn overgegaan naar de C-groep, hadden zij overwegend bedrijven beneden 10 ha. Zij waren vrijwel allen jonger dan 55 jaar. De grondgebruikers, die overgingen naar de D-groep waren

min of meer regelmatig over de verschillende grootteklassen verdeeld. Vanzelfsprekend betrof het hier voornamelijk oudere agrariërs (55 jaar en ouder).

De "verdwenen" C- en D-grondgebruikers en hun bedrijven In de eerste periode verdwenen er 66 grondgebruikers uit de C-groep en 32 grondgebruikers uit de D-groep. Voor de tweede periode zijn deze aantallen resp. 76 en 41. Betreft men deze aantallen op het totale aantal C- en D-grondgebruikers aan het begin van de desbetreffende tijdvakken, dan blijkt, dat er zich tussen beide perioden geen noemenswaardige verschillen voordoen.

De "nieuwe" grondgebruikers en hun bedrijven

De "nieuwe" A + B-grondgebruikers en hun bedrijven In de eerste periode traden er 251 grondgebruikers tot de beroepsgroep A + B toe; in de tweede periode waren er dit 254. Uitgedrukt in het totale aantal A + B-grondgebruikers aan het einde van de desbetreffende tijdvakken, betekent dit, dat er in de jaren 1956-1959 14,7% van de grondgebruikers tot de A + B-groep is toegetreden. In de periode 1959-1963 bedroeg dit percentage 15,5%. Op jaarbasis omgerekend: resp. 4,9% en 3,9%. Enige daling dus.

In de volgende tabel zijn de "nieuwe" grondgebruikers ingedeeld in enkele categorieën.

Tabel 35

NIEUWE A + B-GRONDGEBRUIKERS NAAR CATEGORIEËN

	1956-1959		1959-1963	
	nieuwe A + B-grondgebruikers in proc. van het aantal grondgebruikers in 1959		nieuwe A + B-grondgebruikers in proc. van het aantal grondgebruikers in 1963	
	totaal	per jaar	totaal	per jaar
1. Grondgebruikers, die het bedrijf hebben overgenomen	8,4	2,8	9,6	2,4
2. Grondgebruikers, die een gesplitst bedrijf exploiteren	4,2	1,4	3,9	1,0
3. Grondgebruikers, die een nieuw bedrijf hebben gesticht	0,5	0,2	0,3	0,1
4. Grondgebruikers, die een agrarisch hoofdberoep hebben aanvaard	1,5	0,5	1,6	0,4
5. Overige nieuwe grondgebruikers	0,1	0,0	0,1	0,0
Totaal	14,7	4,9	15,5	3,9

Het aantal bedrijfsovernemingen is in de tweede periode gemiddeld per jaar 0,4% lager dan in de eerste periode. Deze daling heeft zich met name voorgedaan op de bedrijven kleiner dan 10 ha. Op de bedrijven van 10 ha en meer daarentegen is een toeneming te constateren. De gemiddelde aanvaardingsleeftijd is gedaald van 32,2 jaar in het eerste tot 31,3 jaar in het tweede tijdvak.

Het percentage grondgebruikers, dat een door splitsing ontstaan bedrijf exploiteert, is gedaald en wel met 0,4%. Het waren vooral de grotere bedrijven, die gesplitst werden. Van de oorspronkelijke bedrijven was ongeveer twee derde groter dan 10 ha. Na de splitsing blijkt nog niet één vijfde deze oppervlakte te halen. Men dient overigens wel te bedenken, dat een aantal splitsingen "schijnsplitsingen" zijn, d.w.z. dat het afgesplitste deel later weer bij het oorspronkelijke bedrijf zal worden gevoegd. De gemiddelde leeftijd, waarop een gesplitst bedrijf wordt aanvaard, ligt betrekkelijk laag: 28,6 jaar in de eerste en 29,2 jaar in de tweede periode.

Het aantal grondgebruikers, dat een nieuw bedrijf heeft gesticht, is zeer gering en is bovendien nog gedaald.

Het percentage grondgebruikers, dat als gevolg van het aanvaarden van een agrarisch hoofdberoep tot de groep A + B is toegetreden, vertoont een tendentie tot enige daling. De hier bedoelde "nieuwe" grondgebruikers zijn allen afkomstig uit de C-groep. Zij hadden aan het begin van de perioden - vóór de beroepsverandering dus - overwegend kleine bedrijven. In het algemeen behoorden zij tot de leeftijdsklassen beneden de 55 jaar.

De "nieuwe" C- en D-grondgebruikers en hun bedrijven	In de eerste periode traden er 70 grondgebruikers toe tot de C-groep en 30 tot de D-groep. In de tweede periode waren dit er 95 en 50. Relatief gezien is de toetreding van C- en D-grondgebruikers in beide perioden ongeveer gelijk.
--	--

Het verkleinen en vergroten van de bedrijven van de "gebleven" grondgebruikers

Om enige indruk te krijgen van de tendenties, die zich voordoen bij het vergroten en verkleinen van bedrijven, werden gegevens verzameld met betrekking tot de oppervlakteveranderingen bij de "gebleven" A + B-grondgebruikers. De verkleiningen en vergrotingen, die de bedrijven van de "gebleven" C- en D-grondgebruikers en die van de "verdwenen" en de "nieuwe" grondgebruikers hebben ondergaan, bleven buiten beschouwing.

Op de eerste plaats kan worden vastgesteld, dat in de eerste periode 29% van de grondgebruikers zijn bedrijf had vergroot en 17% verkleind; in de tweede periode bedroegen deze percentages 31 en 21. De verhouding tussen vergrotingen en verkleiningen was dus resp. 1,7 en 1,5. In de tweede periode ligt de nadruk derhalve iets minder op de vergrotingen en iets meer op de verkleiningen. Vervolgens kwam naar voren, dat bij de bedrijven kleiner dan 10 ha de vergrotingen relatief sterker op de verkleiningen overwoegen dan bij de bedrijven van 10 ha en meer. Tussen de leeftijd van de bedrijfshoofden en het voorkomen van vergrotingen en verkleiningen

bleek een duidelijke samenhang te bestaan: het aantal vergrotingen nam af met de leeftijd, het aantal verkleiningen steeg naarmate de leeftijd hoger was.

Wat de oppervlakte van de mutaties betreft kan nog worden opgemerkt, dat de gemiddelde oppervlaktewijziging bij vergroting groter was dan bij verkleining. Ook tussen de grootteklassen is er verschil. Gemiddeld waren zowel de vergrotingen als de verkleiningen bij de bedrijven < 10 ha kleiner dan bij de bedrijven \geq 10 ha.

Enkele aspecten van het "grondverkeer"

Tenslotte is in het onderzoek nog aandacht geschonken aan enkele aspecten van het grondverkeer. Het ging hierbij niet om het vaststellen van de juiste omvang van het grondverkeer - hiervoor was het onderzoek te beperkt van opzet - als wel om een voorlopig inzicht in enkele algemene ontwikkelingstendenties, die zich in de desbetreffende perioden in het grondverkeer hebben voorgedaan.

De grond, die in beide perioden op een andere grondgebruiker is overgegaan, is vooral afkomstig van bedrijfshoofden, die hun bedrijven hebben overgedragen. Daarnaast spelen ook verkleiningen, splitsingen en bedrijfsopheffingen een rol van betekenis.

Het percentage cultuurgrond, dat in het "verkeer" is gebracht door de bedrijven in de verschillende grootteklassen, komt ten naaste bij overeen met het percentage cultuurgrond, dat per grootteklasse in gebruik is. Naar beroepsgroepen bezien blijken de beroepsgroepen C en D in de tweede periode een hoger percentage grond in het "verkeer" te hebben gebracht dan met hun relatieve positie overeenkomt.

Wat de bestemming van de grond van de opgeheven bedrijven betreft bleek, dat deze in hoofdzaak terecht is gekomen in de A + B-groep. Verder kwam naar voren, dat de grond van de opgeheven bedrijven in meerdere mate naar de grotere bedrijven gaat dan met het relatieve aantal grotere bedrijven overeenkomt. Hetzelfde kan gezegd worden van de grond, die door bedrijfsverkleining in het verkeer werd gebracht.

§ 2. S l o t b e s c h o u w i n g

Sind 1947 hebben een aantal veranderingen plaatsgehad in de bedrijfsgroottestructuur van de landbouwbedrijven op de Noordbrabantse zandgronden. Zonder de betekenis van deze veranderingen te onderschatten mag toch wel gesteld worden, dat de ontwikkeling in de richting van grotere landbouwbedrijven betrekkelijk langzaam verloopt.

Uit het onderzoek in vijf gemeenten is nu op de eerste plaats naar voren gekomen, dat er frequent grond van gebruiker wisselt, aanzienlijk frequenter dan de vrij traag tot stand komende wijzigingen in de bedrijfsgroottestructuur zouden doen vermoeden. Enerzijds verdwijnen er regelmatig grondgebruikers en komen er nieuwe grondgebruikers bij. Hierdoor gaat een hoeveelheid grond van de ene op de andere grondgebruiker over. Anderzijds wisselt er ook vaak grond van gebruiker zonder dat er sprake is van verdwijnen of toetreden van grondgebruikers (verkleinen en vergroten van de bedrijfsoppervlakte). In to-

taal wisselde in de jaren tussen 1956 en 1959 16% van de oppervlakte cultuurgrond van gebruiker. In de periode 1959-1963 was dit 19%. Deze percentages moeten als minima worden opgevat, aangezien zij gebaseerd zijn op een vergelijking van de situatie aan het begin en aan het einde van de desbetreffende tijdvakken. Het zijn m.a.w. saldi. In feite zullen deze percentages ongetwijfeld nog groter zijn.

Het verschijnsel van de betrekkelijk veelvuldige wisseling van gebruiker kan een bijdrage leveren tot een versnelling van de wijzigingen in de bedrijfsgroottestructuur. Uiteraard is het uiteindelijke resultaat van vele andere factoren afhankelijk, met name van het aantal aanwezige potentiële opvolgers. Dit is zonder meer duidelijk. Waar wij op zouden willen wijzen, is dat de omstandigheid, dat er vrij vaak grond van gebruiker wisselt, in beginsel de mogelijkheid opent om de ontwikkeling naar grotere bedrijven door bepaalde maatregelen te stimuleren.

Overigens dient niet uit het oog te worden verloren, dat er ook een "spontane" ontwikkeling naar een gunstigere bedrijfsgroottestructuur gaande is. Dit bleek b.v. uit het feit, dat het aantal bedrijfsopheffingen in de tweede periode van relatief meer betekenis was dan in de eerste periode. Deze toeneming had in het bijzonder betrekking op de kleinere bedrijven. De vrijkomende grond ging naar verhouding in meerdere mate naar de grotere bedrijven dan naar de kleinere. Dit verschijnsel deed zich in de tweede periode nog sterker voor dan in de eerste. Een soortgelijke ontwikkeling had plaats bij de grond, die bij bedrijfsverkleining vrijkwam. Verder kan er in dit verband nog op worden gewezen, dat het aantal landbouwers, dat een niet-agrarisch hoofdberoep aanvaardde (de overgang van de beroepsgroep A + B naar de beroepsgroep C) is gestegen. Het betrof overwegend grondgebruikers met kleine bedrijven. In het onderzoek is echter niet nagegaan, in hoeverre de beroepsvergang is gepaard gegaan met (gedeeltelijke) afstoting van cultuurgrond en bij welke bedrijfsgrootteklassen de eventueel vrijkomende grond overwegend is teruggekomen. Het is echter niet onwaarschijnlijk, dat dit ook hier vooral de grotere bedrijven zullen zijn.

Andere L.E.I.-publicaties over onderzoekingen waarin de bedrijfsopvolging wordt behandeld zijn:

Studies 7 Drs. J.H. Post en A.J. Jacobs. Generatiewisseling in de landbouw. Een onderzoek naar de bedrijfsovergang, oudedagsvoorziening en vererving. Het zuiden des lands. Oktober 1963. Prijs f. 9.-.

Studies 15 Drs. L. Tjoonk. Generatiewisseling in de landbouw. Een onderzoek naar de bedrijfsovergang, oudedagsvoorziening en vererving in het Drents zandgebied en de Drents-Groninger veenkoloniën. December 1964. Prijs f. 8.-.

Een volledige lijst van aktuele L.E.I.-publicaties is op aanvraag gratis verkrijgbaar.